

Baxodir ABDULLAYEV,
 Urganch RANCh Texnologiya universiteti o'qituvchisi
 Tel.: +998914353436
 E-mail: Avdullayev@gmail.com

UrDU PhD., dotsent Q.Olloyorov taqrizi asosida

MADANIY FAOLIYAT VA AXLOQIY MADANIYAT HAMDA UNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada axloqiy madaniyat, jamiyatda mavjud bo'lgan axloqiy norma va qoidalarni qayta erkin tafakkur qilish, ularni ma'naviy "hazm qilish" bilan unga suyanib, amaliy faoliyat ko'rsatish haqida so'z boradi. Axloqiylik insonning ichki, botiniy, zaruriy ehtiyojiga aylanadi va uning axloqiy faoliyatining ijtimoiy yo'nalishini belgilab beradi. Zero, axloq kishilarning xulq-atvori, xatti-harakatini baholabgina qolmaydi, balki muayyan axloqiy norma va qoidalarni bajarishga ham undaydi.

Kalit so'zlar: Axloq, xulq, madaniyat, ma'naviyat, ijtimoiy omillar, shaxsiyat.

CULTURAL ACTIVITY AND ETHICAL CULTURE AND ITS PEDAGOGICAL MECHANISMS

Annotation

This article talks about moral culture, free rethinking of moral norms and rules existing in society, spiritual "digesting" of them, relying on them and practical activities. Morality becomes an internal, inner, necessary need of a person and determines the social direction of his moral activity. After all, morality not only evaluates the behavior and moral of people, but also encourages them to follow certain moral norms and rules.

Key words: Morality, behavior, culture, spirituality, social factors, personality.

КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ЕЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ

Аннотация

В данной статье говорится о нравственной культуре, свободном переосмыслении существующих в обществе моральных норм и правил, духовном их «переваривании», опоре на них и практической деятельности. Нравственность становится внутренней, необходимой потребностью человека и определяет социальную направленность его нравственной деятельности. Ведь мораль не только оценивает поведение людей, но и побуждает их следовать определенным моральным нормам и правилам.

Ключевые слова: Мораль, поведение, культура, духовность, социальные факторы, личность.

Har bir ijtimoiy-iqtisodiy tuzum o'z axloqiy normalarini joriy etadi, bu normalarni shaxs ongi va xulqida shakllantirishga intiladi. Ayni vaqtda axloqiy madaniyat-axloqiy, axloqiy ong yordamida shakllanadi. Ularni bir-biridan ajratish, alohida tasavvur etish noo'rindir.

Axloqiy madaniyat tushunchasiga ilmiy adabiyotlarda turlicha izoh berilgan. Ular mohiyat jihatidan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, mazmunan farq qiladi, shaklan turli-tumandir. Bu borada pedagog olimlarimiz mazkur masalaga turlicha yondashib, ular asosiy e'tiborni bola shaxsiga qaratadilar va shundan kelib chiqqanlari holda bu tushunchaga ta'rif beradilar.

Masalan, O.Musurmanova "O'quvchilarda ma'naviy madaniyatni shakllantirish" nomli monografiyasida "Axloqiy madaniyat axloqiy bilimlar, malaka va ko'nikmalar, axloqiy ong va faoliyat normalari, axloqiy qoidalar yordamida o'quvchining xulq-atvori, xatti-harakatlari, o'zaro muloqotini boshqara bilish tizimidir [1]", – degan fikrni keltiradi.

Bizningcha, bu yerda qator chalkashliklar bordek ko'rinadi, Avvalo, "axloqiy ong faoliyati normalari" degan tushunchaga aniqlik kiritsak. Odatda, axloq norma qoidalarining inson ongida aks etishiga axloqiy ong deymiz. Faoliyat normalari jumlasida esa, noma'lum bo'lib qolmoqda.

Inson, jumladan, o'quvchi muayyan axloqiy norma va qoidalarni o'zlarining hayotiy faoliyatlariga aylantirishiga, uning madaniyatini shakllanadi. O.Musurmanovning "Axloqiy ong, bir tomondan atrofdagi axloqiy madaniyat ko'rinishlarini tanqid qilib olib, sekin-asta ana shu qabul qilib olingan tarkibiy qismlardan axloqiy madaniyat tuzumi va tizimi yarata boshlaydi [1]", – degan fikrlari ancha mavhum va chalkash ko'rinadi.

Axloqiy ong tevarak-atrofdagi yuz berayotgan voqea va hodisalarga axloqiylik va axloqsizlik nuqtayi nazaridan munosabatda bo'lishidan kelib chiqadi, To'g'ri, kishining axloqiy madaniyatini ham boshqalarning axloqiy ongiga ta'sir qiladi. U, albatta, masalaning faqat bir tomonini ochib beradi.

Axloqiy ong axloqiy madaniyatning negizini tashkil etadi. Uning mezoni axloqiy bilim, axloq normalari, axloqiy tafakkur hisoblanadi. Axloqiy madaniyatning muhim vazifalaridan biri – axloqiy ongni yuqori pog'onaga ko'tarib, amaliy faoliyat ko'rsatishdan iborat.

Bunga erishish uchun, avvalambor, ijtimoiy ong mohiyatini anglab yetish lozim bo'ladi. Chunki jamiyat ma'naviy hayotining asosini – ijtimoiy ong tashkil etadi. Ayrim faylasuflar axloqiy madaniyat bilan axloqiy ongni aynanlantirishga harakat qilishsa, boshqalari ular o'rtasidagi umumiylikka e'tibor bermaydilar. Oqibatda, bu tushunchalar ijtimoiy falsafa bilan etika kategoriyalari o'rtasidagi umumiylik va tafovut chegarasini aniqlashtirishni chigallashtirib yubormoqda.

Bizningcha, axloqiy ong qarashlar, g'oyalar tasavvuri, hissiyotlar yig'indisi va ularning inson ongida aks etishi bo'lsa, axloqiy madaniyat ana shu aks etilgan narsalar, uning xarakteriga, tabiatiga singib, amaliy faoliyatida namoyon bo'lishidir. Axloqiy madaniyat mohiyatini aniqlashda pedagog olimlarimiz axloqiy madaniyatni axloqiy tarbiya tushunchasi bilan aynanlashtirishga harakat qilishmoqda.

Masalan, U.Mahkamov fikricha, "Axloqiy madaniyat mohiyati yuqori sinf o'quvchilarini jamiyat ishlab chiqarishida, ijtimoiy va ma'naviy hayotida faol qatnashishiga safarbar etish [2]", – deb ta'kidlaydi. Bizningcha, axloqiy madaniyat mohiyati insonning butun hayoti va ijtimoiy faoliyati davomida rivojlanib, mazmunan boyib, shaklan kengayib boradi.

Axloqiy tarbiya oila, maktab, oliy va o'rta maxsus o'quv yurti va ishlab chiqarish jarayonida olib boriladi, shu bilan birga, u axloqiy ong va axloqiy madaniyat shakllanishining sharti hisoblanadi. Ko'p o'rinda "tarbiyalanganlik" tushunchasi "madaniyatlilik" tushunchasi bilan aynanlashtirib yuboriladi, ammo ular o'rtasida ko'pgina yaqinliklar bo'lishiga qaramay, muayyan tafovutlar ham kuzatiladi.

Madaniyatlik keng ma'no kasb etadi. Axloqsiz odamni madaniyatli deb bo'lmaydi. "Mening nazarimda, – deb yozgan edi, A.Qahhor, – madaniy odam degan gap madaniyat, odamgarchilik degani. Eng madaniy, eng yaxshi odam, eng odamgarchiligi to'la odam – madaniy odam bo'ladi [3]". Xuddi shu o'rinda axloq bilan madaniyat tutashib ketadi. Ana shunda axloqiy madaniyatning ma'nosi kelib chiqadi.

Axloqiy madaniyat bilan madaniyat tushunchalarini ham chalkashtirmaslik kerak. Chunki, madaniyat tushunchasi axloqiy madaniyatga nisbatan keng ma'noda qo'llaniladi va muayyan darajada umumiy xarakterga ham ega bo'ladi. Axloqiy madaniyat uning bir shakli sifatida ko'rinadi. Shaxs madaniy muhitda yashaydi va faoliyat ko'rsatadi. Madaniyat dinamik xarakterga ega bo'lib, u ijtimoiy tuzum taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir.

Madaniyat ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uni falsafa, adabiyot, pedagogika, etnografiya, psixologiya, sotsiologiya, nafosat kabi fanlar tadqiq etadi.

Madaniy faoliyat ijtimoiy faoliyatning bir ko'rinishi, u bilan bog'liq va aloqadordir. Ayni vaqtda u nisbiy mustaqillikka ham ega bo'lib, ularga ta'sir o'tkazadi. Shu bilan birga, madaniyatning nisbiy mustaqilligi o'ziga xos xususiyatlarni keltirib chiqaradi. Ammo bu xususiyatlar madaniy taraqqiyot qonuniyatlari bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. Shunga ko'ra, axloqiy madaniyat mohiyati va rivojlanishi muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadi.

Madaniyat – ijtimoiy ishlab chiqarishning oqibati sifatida shakllanadi. Ijtimoiy shilab chiqarish esa siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Madaniyat – insoniyat tarixi davomida yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisi, lekin ular taraqqiyotning muayyan bosqichi talabari doirasida shu davr ijtimoiy manfaati va ehtiyoji nuqtayi-nazaridan qayta ishlangan ijodiy faoliyati hisoblanadi. Ayrim olimlarimizning fikricha, madaniyat insonning shaxs sifatidagi shakllanishiga yordam beradigan qadriyatlar yig'indisidir.

"Madaniyat"ni tushunish unga tarixiy yondashish bilan bog'liq bo'lib, bu narsa tabiatda inson bilan jamiyatning o'ziga xosligini belgilab beradi. Keng ma'noda, madaniyat deganda inson tomonidan asrlar davomida yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisi tushuniladi.

Dastlab "madaniyat" tushunchasi, asosan, insonning tabiatga bo'lgan ta'sirini aniqlash uchun, tabiat kuchlarini o'zlashtirishini ifodalaydigan yutuqlarini tasvirlash uchun qo'llanilgan.

Ma'lumki, madaniyat – ijtimoiy hodisa. Mana shundan kelib chiqqan "madaniyat" tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, sermazmun xarakterga ega. Ontologik nuqtayi nazardan, madaniyat o'zining vujudga kelishi, rivojlanish va amal qilish qonuniyatlariga ega bo'lgan xalq ommasi faoliyatining natijasi, tarixiy taraqqiyotining mahsulidir.

Mantiqiy nuqtayi nazardan, madaniyat o'z qonunlari, tuzilishi va shu kabilarga ega bo'lgan kishilar amaliy faoliyati natijasida obyektiv tarkib topgan tuzumini ifodalaydi. Gnoseologik nuqtayi nazardan falsafiy-ijtimoiy nazariya sifatida madaniyat murakkab ijtimoiy hodisa sifatida madaniy hodisalar qonuniyatlarini aks ettiradi. Bularning hammasini hisobga olgandagina madaniyatga beriladigan ta'rif to'la bo'lishi mumkin.

Madaniyat – bu "insonlashtirilgan tabiat" bo'lib, jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy hayoti sohasida yaratilgan kishilar faoliyatining mahsuli. Madaniyat – bu insoniyat tomonidan o'zlarining ehtiyojlari uchun ishlab chiqarilgan boyliklar yig'indisi bo'lib, u muayyan tizimni tashkil etadi.

Binobarin, u yoki bu ijtimoiy hodisaning paydo bo'lishini, u haqidagi tushunchaning yuzaga kelishi bilan bog'lab qo'yimaslik kerak. "Madaniyat" tushunchasi Yevropa ijtimoiy tafakkurida XVIII asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan, ammo madaniyat ijtimoiy hodisa sifatida insoniyat vujudga kelishi va mehnat qurollari yaratilishidan boshlangan.

Sharq ilmiy adabiyotlarida "madaniyat" atamasi arabcha "madina" so'zidan kelib chiqqanligi qayd qilinadi. Arabchada "madina" so'zi "shahar" ma'nosini ifoda etishi ko'plagan manbalarda keltirib o'tilgan. Ma'lumki, shaharlarning paydo bo'lishi o'sha shahar vujudga kelayotgan hududning rivojlanishining, yuqori darajada taraqqiy etishining natijasi hisoblanadi. U yerda hunarmandchilik, savdo-sotiq, ishlab chiqarish kabi taraqqiyotga xizmat qiluvchi unsurlar paydo bo'lgan. Shu qatorda, mazkur taraqqiy topgan makonda o'ziga xos muomala, kiyinish odatlari, xatti-harakat singari rivojlanish belgilari yuzaga kelgan. Bular esa, o'z navbatida, o'sha hududda yashaydigan kishilar ongining o'sishiga, boshqacha qilib aytganda, madaniyatning shakllanishiga olib kelgan. Natijada, shahar va qishloq o'rtasida tafovutlar tarkib topgan. Bu kabi hodisa va jarayonlar muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, "madaniyat" tushunchasini keltirib chiqargan.

Madaniyatning tarkibiy qismlari haqida ham ilmiy adabiyotlarda turlicha fikrlar mavjud. Lekin ularning fikrlari bir nuqtada tutashadi. Madaniyat ikki qismga: ya'ni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'linadi. Bu qismlarning har biri esa turli shakllarga ega. Masalan, ma'naviy madaniyat, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy madaniyatlarga bo'linadi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, jamiyatda yuksak madaniyat qaror topmas ekan, bunday jamiyatda axloqiylik ham bo'lmaydi. Ijtimoiy hayotda ma'naviy-axloqiy muhit ham yuzaga kelmaydi. Shu boisdan ham, madaniyat va axloqiylik bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Axloqiylikni kishilar turlicha tushunadilar. Uning haqiqiy mezonini axloqiy madaniyat belgilab beradi. Insonning axloqiyliги uning madaniyatni qanday egallaganligi bilan bog'liqdir.

Axloqiy madaniyatda axloqiylikning nazariy jihatlari o'z aksini topadi, shu bilan bir qatorda, u anglangan axloqiy faoliyat bilan uzviy bog'lanib ketadi. Axloqiy madaniyat tarkib topgan axloqiy norma va qoidalarni davr nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chidib, aniq shart-sharoitlar asosida rivojlantirishni ifodalaydi. Shu jihatdan, axloqiy madaniyat axloqiy qadriyatdan farq qiladi. Ayni vaqtda u axloqiy qadriyatga suyanadi, chunki u axloqiy madaniyatga manba bo'lib xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan tayanib xulosa qilishimiz mumkin, axloqiy madaniyat mustaqil falsafiy tushuncha bo'lib, axloq, axloqiy ong kabi tushunchalar bilan uzviy bog'liq va bir butunlikni tashkil qiladi. Axloqiy nazariyani amaliyot bilan bog'laydi. Kishilar tomonidan axloqiy qarashlar, g'oyalar, ichki kechinma va hissiyotlarning qay darajada anglab yetilishini ifoda etadi.

ADABIYOTLAR

1. Musurmanova O. O'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish. T.: "Fan", 1993, 26-bet.
2. Mahkamov U. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. T.: "Fan" 1995, 15-bet.
3. Abdulla Qahhor. Asarlar, 5-jild. T.: Adabiyot san'at nashriyoti, 1989, 22-bet
4. Маматов Н., Носиров Ў., Абдуллаева Г. Фаннинг фалсафий масалалари. Ўқув қўлланма. Тошкент: ТМИ, 2006. 113 114 Б.
5. Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск: ВО "Наука", 1993. С.109.
6. Тойнби А. Постигение истории. Москва: Прогресс, 1990. С. 12 16.
7. Тайлор Э.Б. Первобитная культура. Москва: Политиздат, 1989

8. Неъматова Ш. Математика фанини ўқитишнинг назарий масалалари ва методикаси. Тошкент: ТАФФАКУР нашриёти, 2011. 26 б.
9. Белова Л. Шокирующий Египет. Москва: SellPub, 2020. С. 32-39.
10. Матанцев А. Древние пирамиды - ключ к мирозданию. Том 1. Москва: Литрес. 2021. С.8-9.
11. Прокопенко И. Альтернативная история человечества. Москва: Эксмо, 2017.
12. Ictopis. Info. Развитие индийской математики.